

Младен Милосављевић

mmladen82@gmail.com

**Употреба црквених симбола и реквизита у гатању и
врачању у Великоплањанској општини****Апстракт:**

Рад се бави феноменом употребе елемената из контекста црквено-религијске праксе и њиховом пренаменом, одн. коришћењем у сврху гатања и врачања. Рад је настао на основу материјала добијеног теренским истраживањем, које је обављено лета 2011. године у селима Великоплањанске општине, као и самој Великој Плани. Као основа за тумачење етнографске грађе, биће коришћени адекватни теоријско-методолошки оквири, на првом месту функционалистичко и симболичко тумачење, као и неке од теоријских поставки о синкретизму хришћанства и народног паганства професора Душана Бандића. Циљ истраживања јесте представљање једног специфичног концепта светог у народној религији на основу комбиновања црквене и народне праксе.

Кључне речи:

Народно православље, врачање, црквени симболи, хришћанство, синкретизам.

Феномен гатања, врачања и прорицања стар је, вероватно, колико и само човечанство. Од старе Месопотамије, преко античке Грчке и Рима, па до данашњих дана, ови феномени указују на једну, готово базичну, човекову потребу, потребу за искорак у непознато. На територији Србије, Европе али и готово читавог света, постоји велики број места која су, у неком историјском тренутку, вршила функцију светилишта, црквишта или, пак, неког другог обредног простора, чија је сврха, између осталог, била и сазнавање будућности, као и евентуални утицај на њу. Доласком хришћанства на наше просторе, ствара се један специфичан облик народног православља који је настао спајањем хришћанства и народног паганства. „Може се, дакле, констатовати да се народна религија Срба – у онаквом облику у каквом је данас препознајемо – формирала управо овде, на балканским просторима. Формирала се на размеђи две различите идеологије, две различите религијске традиције – паганске и хришћанске. Та двострука провенијенција народне религије била је и остала њено основно обележје.“ (Bandić 1997).

Гледано са аспекта народне религије, управо је моменат институционализације цркве и њено прихватање од стране народа, код кога је у великој мери још увек живело јако паганско наслеђе, временом створило специфични облик религиозности какав данас познајемо.

Овај моменат¹, или речима професора Душана Бандића „двострука провенијенција народне религије“, можда је и најбољи показатељ спајања магије и религије на нашим просторима, одн. њихово сажимање у једну специфичну и нову форму. Управо се, у оквиру поменутог синкретизма хришћанства и народног паганства, а у форми народне религиозности, јавља један готово парадоксални моменат. Наиме, званична православна црква, као и представници хришћанства широм света, најстроже забрањују рад бројним врачарама, гатарима, астролозима и представницима сличних еснафа који својим активностима покушавају да дознају будућност и на њу утичу. Оваква забрана има своје утемељење у Светом писму и, самим тим, неоспорна је за сваког верника. У Старом завету, на пример, стоји забрана и казна свакоме ко се бави неком од форми прорицања: „Кад уђеш у земљу коју ти господ Бог твој даје, не учи се чинити гадна дела оних народа. Нека се не нађе у тебе који би водио сина свог или кћер своју кроз огањ, ни врачар, ни који гата по звездама, ни који гата по птицама, ни урочник, ни бајач, ни који се договара са злим духовима, ни опсенар, ни који пита мртве. Јер је гад пред Господом који год тако чини, и за такве гадове тјера те народе Госод Бог твој испред тебе“². У овом раду, покушаћу да, на основу етнографске грађе коју сам сакупио у селима Великоплањанске општине, као и самој Великој Плани, представим употребу поменутих симбола и реквизита, као и улогу коју овај феномен има данас, а кроз призму адекватних теоријско-методолошких оквира.

Теоријско-методолошки оквири

Шареноликост теоријско-методолошких оквира, нарочито у епохи постмодернизма, ставља етнографа пред озбиљан и нимало лак избор, пронаћи одговарајуће објашњење за појаве које се проучавају и све то сагледати кроз одговарајућу научну призму. Постмодернизам у антропологији означава дивергентан низ, некад наивно, а некад стратешки измешаних инкомпатибилних појмова, аутора, приступа, текстова, модела, пракси, примена и јавних наступа (Milenković 2007, 13). Гледано са аспекта антропологије, постмодернизам представља мисаони концепт који подвлачи и наглашава утицај културе у настајању и изградњи људског знања.

Имајући у виду да функционализам у центар посматрања не ставља човека, него друштвени систем, институцију или појаву, можемо

¹ Спонтано спајање хришћанства и народног паганства, као и стварање форме религиозности какву данас познајемо, представља процес, а не један одређени историјски моменат.

² Пета књига Мојсијева 18:9-12, *Свето писмо Старога и Новог зајета*, Издање Британског и иностраног Библијског друштва, Београд, 1956.

закључити да је овај теоријско-методолошки оквир итекако захвалан за проучавање феномена којим се бави овај рад. Гледано на овај начин, и веровање у магичне моћи врачаре представља једну врсту задовољења одређених индивидуалних или друштвених потреба, које се у великој мери ослањају на ирационално. Слично је и са такозваним „примитивним друштвима“ у којима постоји један јасно уочљив јаз. Наиме, припадници неког племенског народа функционишу по системима узрочно-последичне везе и у стању су да ефикасно обављају техничке и друге функције у својој заједници. Имајући ово у виду, поставља се питање откуда онда магијска и мистична веровања и обичаји. „Тај проблем савремена антропологија покушала је да реши тако што се према магијској и њој сличним праксама односила као према у суштини симболичком понашању које има функционални значај“ (Hamilton 2003, 73). У складу са реченим, врачара/гатара се у једној заједници бави пружањем одређених услуга и то као равноправни члан заједнице који, зависно од структуре саме заједнице³, ужива одређени углед и бива признат. Према Диркемовој дефиницији „функција“ једне друштвене институције јесте њена сагласност са друштвеним потребама (fr. besoins) друштвеног организма (Redklif-Braun 1982, 248).

Још једно одређење културе, некако најближе самом духу постмодернизма, јесте и симболичко одређење, односно, схватање културе као стварности састављене од мноштва симбола преузетих из најразличитијих културно историјских традиција. На основу ових традиција људи креирају своју стварност и разумеју једни друге. „Посматрати симболичке димензије друштвене акције – уметност, религију, идеологију, науку, право, морал, здрав разум – не значи окретати главу од егзистенцијалних дилема за некакво емпиријско подручје де-емоцијализованих: то значи заронити усред њих. Суштинска вокација интерпретативне антропологије није да нам пружи одговоре на наше најдубље недоумице, већ да нам учини доступним одговоре које су дали други“ (Gerc 1998).

По схватању Душана Бандића, религија представља универзални поглед на свет уз помоћ којег човек организује свој живот и све око себе. До оваквог одређења религије Бандић је дошао инспирисан ауторима као што су, раније помињани Едмунд Лич, али и Емил Диркем и Мирча Елијаде. По мишљењу поменутих теоретичара, специфичност таквог концепта огледа се, пре свега, у његовом дуализму (Бандић 1991, 7-8). Овај дуализам представља једно од основних одређења саме религије, делећи је на онострано и онострано или, речено

³ Статус врачаре, гатаре, мага у великој мери зависи и од структуре саме заједнице, односно, да ли се говори о статусу у неком од прединдустријских друштава или, пак, о статусу у модерној сеоској или градској заједници.

терминологијом која се у антропологији често користи, профано и сакрално. У овом случају, профани свет би представљао овоземаљски, одн. свет наше свакодневнице, док би сакрални свет био свет иза и изван граница овог нашег света. Визија тог другог и другачијег света представља окосницу сваке религије. Реч је о свету који – бар у начелу – није доступан људима (Бандић 1991, 9).

Етнографска грађа

Теренско истраживање сам спровео у селима Великоплањанске општине: Велико Орашје, Крушево, Крњево и Старо село, као и самој Великој Плани. Истраживање је обухватало разговоре са особама које се баве гатањем/врачањем, са једне стране, односно, људима који имају искуства са гатарама/врачарама, као њихови клијенти, са друге стране. Такође сам, пошто се ради о употреби црквених симбола и реквизита у гатању и врачању, међу испитаницима имао и двојицу свештеника Великоорашке и Крњевачке цркве. Свештеници осталих цркава чије сам парохијане уврстио у истраживање, углавном су одбијали да учествују у истраживању, наводећи као разлог да немају дозволу својих надређених да о стању у цркви и парохији говоре јавно.

Сам рад се, када је у питању методолошки део, у највећој мери ослања на резултате добијене теренским истраживањем. Сам теренски рад је подељен на три дела и подразумевао је разговоре базиране на упитницима и одговарајућој стручној литератури.⁴ Наравно, разговори су били базирани само на упитнику и он је, због приличне деликатности теме, служио више као подсетник, док су питања модификована у току самог разговора, у зависности од испитаника. Први део теренског рада садржи разговоре са лицима која се баве гатањем/врачањем на територији Великоплањанске општине. Други део чини разговор са њиховим клијентима који су подељени према старосној, образовној и категорији места пребивалишта (село/град). Трећи део чини интервју са свештеним лицима, односно, парохијским свештеницима неких од села из Великоплањанске општине. Што се тиче друге групе испитаника, односно, „обичних“ грађана који не представљају особе које се баве гатањем/врачањем или свештена лица, њих сам поделио по одређеним категоријама. Ова подела је требало да што тачније прикаже слику о томе у којој мери се разликују одговори између испитаника различитих година живота, различитог образовања и различитог места боравка (село или град). Анкетирани гатаре/врачаре, њих две, женског су пола и старости између 45 и 70 година. Испитаници, односно, „клијенти“, њих 40, старости између 20 и 75 година, од чега 27 жена и 13 мушкараца. Сами испитаници су различитог сте-

⁴ Видети на пример: Bandić 2008, Синани 2005, Radulović 2007.

пена образовања: 8 испитаника има завршену основну школу, 27 испитаника има завршену средњу школу, а 5 испитаника има завршен факултет.

Највећи део истраживања је обављен лета 2011. тачније у периоду јул – август. Један мањи део, одн. део који се тиче гатаре Станике из села Велико Орашје, лета 2002. Разговоре сам обављао како са рођацима, пријатељима и познаницима, тако и са људима на које су ме поменути упућивали, одн. на особе које су имале искуства са гатарама/врачарама. До самих гатара/врачара сам долазио, углавном, по препоруци. За већину њих сам, пошто се ради о крају из кога потичем, и раније чуо или, када је у питању врача/гатара Станика из Великог Орашја, и сам имао прилике да са њом раније разговарам. Разговори са испитаницима, су, углавном, унапред договорени и вођени су у њиховим кућама. Испитаници су, углавном, раније били упознати са природом истраживања, а неколико их је показало велико интересовање и спремност да помогне у изради рада. Један део испитаника (онај који су чинили рођаци и пријатељи) је од самог почетка интервјуа одговарао на питања истим темпом, без почетног устручавања. Испитаници до којих сам долазио по препоруци углавном су били резервисани на почетку разговора док би, како је разговор текао, постајали отворенији. Најмање спремни за разговор на тему црквених елемената у гатању и врачању били су свештеници. Неки од њих су и порицали да у њиховој парохији постоје особе које се баве поменутом праксом или како је она, последњих година (најчешће, од када су они у парохији), готово искорењена. Време за разговор није било ограничено, а нарочито сам инсистирао на томе да испитаници кажу своје лично и искрено мишљење.

Квалитет добијених информација, између осталог, зависи и од индивидуалних особина анкетираних казивача. Такође, и тема истраживања је у великој мери допринела тешкоћи реализације, односно, добијању што конкретнијих одговора. Гатаре/врачаре су своју употребу икона, свећа, тамјана, крстова и сличног у пракси гатања и врачања, углавном, сматрале оправданом и наводиле да су, у неком тренутку свог живота, у овај посао биле „призване“ од стране неког вишег ентитета, најчешће свеца, упркос томе што су ове активности забрањене од стране Цркве.

Гледајући са аспекта религије, у библијском смислу, пророком се сматра особа која, одабрана од стране Бога, људима преноси одређена знања и упозорава их на потенцијалне невоље. Пошто се пророком у религијском смислу може назвати особа која говори у нечије, односно, Божије име, може се направити паралела између библијских пророка и гатара/врачара из Српске народнорелигијске праксе. Велика већина сеоских пророчица тврди како их је на прорицање навела нека виша сила. Ову силу, најчешће описују као свеца (најчешће Света

Петка), а неретко и као самог Исуса Христа. Комуникација са вишом силом, по њиховој причи, остварује се најчешће кроз сан, ређе кроз визију. Једна од мојих испитаница, Станика Илић из Великог Орашја, тврди како јој се у сну јавила висока и лепа жена (по њеном мишљењу Света Петка) и да јој је запретила да ће, ако не помаже људима остати без ока. По њеној причи, у наредних неколико дана почела је да губи вид на једном оку, а све се вратило у нормалу када је почела да се бави праксом гатања којом се бави и данас.

Великоплањанска општина⁵, као и већи део Подунавља, не представља неку нарочито занимљиву етнографску дестинацију. Највећи део етнографске грађе, када су у питању гатаре, врачаре, видовњаци, пророци и слични сакупљан је у источној Србији, познатој по, надалеко чувеним, влашким врачарама и влашкој магији. Са друге стране, шумадијски део Подунавља, у који спада и Великоплањанска општина, одувек је био прекривен густим шумама, великим бројем брдских поточића и најразличитијег растиња, који су, у великој мери, послужили као основа за стварање бројних легенди и веровања у натприродне појаве, као и особе са натприродним моћима. Оваква веровања су се, временом, мешала са хришћанством и стварала једну специфичну, горепомнуту форму религиозности која се испољава кроз номинално припадање хришћанству „прошарано“ елементима паганског. Без обзира да ли се ради о сеоским гатарама/врачарама или, пак, астролозима, нумеролозима и сличним, готово сви они, као део свог инструментаријума, користе елементе преузете из црквеног контекста.

Што се самих пророчица и пророка тиче, односно, особа које се баве гледањем у будућност, оне се, по мишљењу мојих испитаника, у великој мери разликују од класичних гатара/врачара, пре свега зато што „имају праву везу“ са Богом. По мишљењу већине особа које сам анкетирао, за велики број оних који се баве белом или црном магјом, коришћење елемената и симбола преузетих из црквеног контекста, представља само иконографију, односно, речима једног од испитаника: „иза иконе се крију а с ђавола се мију“. По мишљењу неких од њих, врачаре се, без обзира на употребу свећа и икона, ипак баве и магијом, односно, способне су да неке нанесу и зло.⁶ За разлику од њих, пророчице или цркварке⁷ су особе које, најчешће због неког не-

⁵ Општина Велика Плана обухвата 12 сеоских и једно градско насеље. По попису становништва из 2002. године, укупан број становника у општини био је 44 470 становника (преузето са: <http://velikaplana.opstinesrbije.com/index.php?Menu=2&submenu=212>)

⁶ Готово сви испитаници које сам анкетирао (изузев двојице високообразованих) магију деле на црну и белу, а особе које се магијом баве, без изузетка сматрају негативним и потенцијално опасним.

⁷ Израз који се чешће користи у источној и јужној Србији него у Шумадији.

срећног догађаја из прошлости, болести и сличног, доживљавају неку врсту метаноје и одлучују да остатак свог живота проведу у складу са Божијим законом. Један део њих, након неког времена, наводно, добије дар прорицања и тај дар користи да би се помогло људима. Овакве особе, најчешће, за своју помоћ не узимају никакву надокнаду, а као услов да би уопште пружили помоћ (више преферирају израз посредовање), наводе и низ ствари, као на пример, особа којој се „гледа“ мора бити крштена, да верује у Бога, да слави славу и слично.

Без обзира да ли се ради о обичном гатању, практиковању црне или беле магије, или, пак, прорицању као дару од Бога, у сваком случају је употреба црквених симбола и реквизита незаобилазна. Управо се због ове употребе, активности гатара/врачара, од стране званичне Цркве, сматрају нехришћанским и на њих се, упркос великој посећености, гледа са зазором. Исто тако, уочава се и сличност у самом начину на који се постаје гатара/врачара, односно, већина њих се, попут библијских пророка, на овај посао одлучила после комуникације са неком „вишом“ силом, најчешће кроз сан.

Етнографска грађа добијена из интервјуа са гатарима/врачарама

Као што сам већ поменуо у уводном делу, било је прилично тешко доћи до особа које су спремне да о својим активностима као гатаре/врачаре говоре јавно. Особе које су пристале да буду део анкете, а које се баве поменутом праксом, одговарале су на унапред припремљена питања са мањим или већим степеном импровизације, у зависности од природе самих питања. Од мојих испитаница једна се бави прорицањем судбине гледањем у тарот карте, док две гледају у талог кафе и карте.

Од свих, за потребе овог рада, анкетираних гатара/врачара, убедљиво највећу популарност у народу имала је Станика Илић (рођ. Миловановић) из села Велико Орашје.⁸ Разговор са њом сам обавио у два наврата, 2002. године, тада као пасионирани заљубљеник у етнологију и 2006. године, овога пута као студент етнологије. Будући да је Станика умрла 2007. године, један део питања везаних за биографске податке, као и за њен почетак бављења овом праксом, добио сам од њене ћерке Јованке. У прилог њеној популарности код народа говори и чињеница да је испред њене куће увек било паркираних аутомобила са регистарским ознакама из читаве Србије, а понекад и из иностранства (у овом другом случају најчешће људи из околних села на при-

⁸ У њену популарност сам имао прилике и лично да се уверим, будући да смо из истог места, те сам годинама слушао приче о томе да стварно зна и може да помогне.

временом раду у иностранству). По њеним речима, избегавала је да „ради“ са мештанима Великог Орашја из разлога што, како она каже, „не треба гледати ономе кога познајеш“. Станика се поменутом праксом бавила код своје куће, тачније, у једној малој просторији иза саме куће. Просторија је, осим малог сточића постављеног на сред собе, по чијој су се дрвеној површини познавале флеке од преврнутих шоља за кафу, и једног ормара, била готово празна. Ормар је био пун икона посвећених најразличитијим свецима. Иконе су се налазиле и на зидовима, а Станика је, по потреби, односно, „тежини проблема“, како би сама говорила, палила и свећу. Гледање у талог кафе и у карте за играње обављала је уз присуство особе којој се гата/врача, односно, мужа и жене ако је у питању био брачни пар. По њеном схватању, само су најбитнији делови живота, као што су рођење, посао, избор брачног партнера и сл. записани и одређени судбином, остало је ствар личног избора, случајности или нечег трећег. Станика је, у време када сам радио интервју са њом, имала између 65 и 70 година (рођена је 1937. године) и, као што сам већ поменуо, њена специјалност је била гледање у талог од кафе и карте за играње. По сопственој тврдњи, била је велики верник, односно, веровала је у Бога, славила славу и молила се, али није ишла редовно на недељну литургију. Као разлог навела је лоше здравствено стање, односно, бол у ногама. Њена велика - популарност (како код локалних мештана, тако и код великог броја људи који су долазили код ње да траже помоћ) је помало зачуђујућа, нарочито због чињенице да је праксом гатања/врачања почела да се бави тек средином 1990-тих година. За своју „моћ“, по сопственом признању, тврди да долази од Бога, а на питање да ли се плаши да ће власти да јој забране да ради⁹, њен одговор је био да једино Бог може то да јој забрани. Што се структуре клјената тиче, код Станике су долазили људи из читаве земље, различитог старосног доба и образовања. Разлози због којих су долазили кретали су се у дијапазону од тривијалних љубавних (неузвраћена љубав, превара и слично), па до људи са озбиљним болестима. По Станикиним речима, долазили су и људи којима она није могла да помогне, „одма' видим у талог да ја ту не мог' да радим“. Овакве људе је најчешће слала у Покајницу или Копорин, манастире у близини Велике Планае или их саветовала да иду код неке друге врачаре. Што се тиче употребе икона и свећа у гатању, она је тврдила да јој се понекад, док „ради“ са неком особом, јави одређени светац, над чијом се иконом она затим моли и пали му свећу тражећи помоћ. На питање да ли зна да је ова врста активности, као и употреба икона и свећа у сврху гатања и врачања забрањена од

⁹ У време када сам радио други интервју са Стаником, (друга половина 2006. године) у медијима је била заступљена „хајка“ на медијски најекспонираније гатаре/врачаре и пророчице.

стране Цркве, каже да зна, али да је њој тако речено од „више силе“ и да она мора да помаже и да је многим помогла. Људи које натера невоља могу да бирају коме ће да се обрете, црквена врата су свима отворена, али ипак, по њеним речима, велики број људи ипак долази код ње из разлога што их она саслуша боље од свештеника. По њеним речима, свештеници своје услуге наплаћују по унапред утврђеним ценовницима, и то је основни проблем. Бог, каже Станика, „не ради за паре“, а висина накнаде за услуге које она пружа, засноване су искључиво на добровољној бази, односно, „ко колико да“. Каже да су код ње, у неколико наврата, долазила и свештена лица по помоћ, и да је она успела да им помогне (једноме од њих није зато што је, по њеним речима „патио због породичног проклетства“).

Као што сам већ поменуо, Станика гледа у талог од кафе, као и у карте за игру. За све време док гледа у талог или док меша карте, она изговара молитве одређеном свецу који јој се, по њеним речима, приказује док прича са својим клијентом. На питање да ли зна због чега се одређени светац приказује код одређених особа, она каже да то зависи од врсте проблема, односно, сваки светац решава одређене проблеме. Техника гледања у карте за игру, односно, картоманџија¹⁰, поред гледања у кафени талог и употребу тарот карата, представља једну од најзаступљенијих техника за гатање. Картоманџија се практикује од 18. века, мада је вероватно њена употреба и старија. Особе које практикују овај начин гатања, кажу да постоји неколико различитих техника које су распоређене у дијапазону од најједноставнијих до најсложенијих. У принципу, читава техника се своди на мешање шпила, неретко праћено изговарањем молитви (код гатаре Станике изговарање молитве одређеном свецу представља обавезни део). Пошто се карте измешају, гатара шпил пружа особи којој се гледа, затим особа пресеца шпил и читање из карата почиње.

Станика је праксом гатања/врачања почела да се бави прилично касно, тек средином 1990-тих, тачније 1995. године. Своје позивање на употребу елемената и симбола преузетих из православног контекста, оправдава тиме што јој се, на почетку бављења праксом гатања, у сну јавио Свети Никола, иначе њена крсна слава, и указао јој на моћи које поседује, као и на то да те моћи треба да користи како би помагала људима. Не продаје нити прави талисмани и амаџије, већ само прориче судбину и покушава да отклони негативни утицај, по њеним речима, црне магије и проклетства. За своју активност не користи никакав посебан назив, већ каже да она једноставно помаже људима, односно, посредује између њих и Бога, односно, светаца. Сматра да је људи из њеног окружења, као и клијенти, доживљавају позитивно.

¹⁰ <http://www.vokabular.org/?search=kartomantija&lang=sr-lat>

Као што сам већ поменуо, Станика избегава да гледа својим мештанима и сматра да има ретких појединаца који, због тога, на њу гледају са презиром, сматрајући њене активности узалудним. Каже да се никада ниједан њен клијент није вратио незадовољан.

Истом праксом, односно, гледањем у кафени талог и карте за играње, бави се и гатара/врачара Драгица Павковић из Велике Плана. Она, такође, сматра да је своје моћи добила од Бога и да је на њој да помаже људима и да то не наплаћује. За разлику од Станике, гатара Драгица је пензионерка и праксом гатања/врачања се бави повремено, одн. своје услуге не наплаћује. Себе сматра верником иако, као и предходна гатара, не иде на недељну литургију и ретко се причешћује. У својој пракси се, мада у знатно мањој мери и мало измењеној форми, служи елементима и симболима преузетим из црквеног контекста. По њеним речима, сваком свом клијенту саветује да, поред одласка код врачаре, посете и цркву.

Гатара Драгица сматра да постоје добре и лоше гатаре, односно, оне које раде са Богом и оне које раде са ђаволом, на овај начин прави и разлику између беле и црне магије. По њеним речима, бела магија служи да би се помогло људима, а врачара, у овом случају, користи силу добијену директно од Бога. За практиковање црне магије потребно је да човек пре свега буде зао и да се одрекне Цркве и Бога. Оваква пракса се, по њеним речима, користи само у негативне сврхе. Она каже да сама није у стању да се бави црном магијом и, као аргумент, по ко зна који пут, наводи да је она своју „моћ“ добила од Бога. Док ово говори показује велику икону Светог Симеона мироточивог, своје породичне славе. За разлику од Станике, која се, у својој пракси гатања и врачања, моли одређеним свецима, Драгица каже да се она моли само Богу да јој да потребну снагу, док траје гатање. На питање шта је мотивише да се бави овим послом, с обзиром да своје услуге не наплаћује, каже да је она дужна да свој дар који има подели са другима. Као разлог због кога се народ пре окреће врачарама и гатарама него Цркви, Драгица наводи недостатак комуникације између свештеника и њихових парохијана. Некада су свештеници много више знали о својим парохијанима, којима су црквена врата била отворена широм. Данас је, пак, ситуација другачија и комуникација на релацији свештеници – паства је, осим на литургијама и уочи празника, све ређа. Још једна Драгичина специфичност у односу на остале анкетирание гатаре/врачаре, јесте и та што она својим клијентима саветује да одређене предмете, делове одеће, пешкире, хлебова и сл. остављају да преноће у цркви, после чега их она користи као помоћна средства за гатање.

Као што сам већ рекао, гатара Драгица гата уз помоћ кафеног талогa и карата за игру, али се, у својој пракси, позива и на црквене симболе и елементе. На питање да ли зна да су гатање и врачање за-

брањени од стране Цркве, одговара да је то све пропаганда одређених цркава, као и да валидност тих забрана „пада у воду“, пред сваким клијентом коме она успе да помогне, а који се, незадовољан Црквом, обратио њој. Такође, не толико карактеристично за гатаре/врачаре, Драгица верује у моћ позитивних мисли. По њеном мишљењу, уколико некој особи желите добро, све што је потребно јесте да у току дана, једно одређено време мислите позитивно о тој особи. Она каже да, док „мисли на своје клијенте“ или чланове породице, замишља их обасуте плавичастом светлошћу. Каже да, по истом принципу, можемо деловати и негативно, само је потребно мислити негативно о некоме, уколико желите да нанесете зло. По сопственој твдњи, Драгица се бави само позитивним мислима, које често комбинује са молитвом која, како она каже, појачава њихово дејство. Овде је уочљив један други утицај, односно, комбинација народног паганства, хришћанства али и такозваног „афирмативног покрета“, односно, „закона привлачности“¹¹. По сопственом признању, идеју о моћи позитивних мисли, није добила ни од какве више инстанце, већ је на идеју дошла обичним размишљањем. Њен став о моћи позитивних мисли и афирмацији додатно је подупрт и истоименим покретом, под чијим је очигледним утицајем и моја саговорница, а који је своју експанзију доживео 2006. године, појављивањем светског бестселера *Тајна* (The Secret), по коме је снимљен и истоимени документарцац.

Етнографска грађа добијена из интервјуа са клијентима

Као што сам већ помињао у уводном делу, етнографски део овог рада подељен је у три целине. Друга целина тиче се материјала прикупљеног путем интервјуа са особама које чине клијентелу поменутих гатара/врачара. Добар део испитаника из ове друге категорије чине особе које су се, једном или више пута, обратиле за помоћ гатарама/врачарама, астролозима и сличним, а себе аматрају активним или пасивним верницима. У циљу што вернијег представљања концепта светог у народној религији, а на основу комбиновања црквене и народне праксе, покушаћу да, на наредним страницама, што верније представим мишљење припадника „обичног народа“.

Мој закључак је да, без обзира на, условно речено, лоше мишљење о гатарама/врачарама, знатна већина мојих испитаника, ипак, посећује особе које се баве народнорелигијском праксом. Резултати истраживања које сам обавио за потребе овог рада, показују да је, када је Великоплањанска општина у питању, степен мешања хришћанства и народног паганства изузетно велик. Поверење које сеоске врачаре,

¹¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Law_of_attraction

тарот мајстори и остале особе које се баве техникама прорицања, га-тања и врачања имају код народа прилично је високо. Без обзира што се готово сваки мој испитаник из категорије клијената изјаснио као верник, пракса посећивања гатара и даље постоји. Једна од заједничких карактеристика код готово свих мојих испитаника из друге категорије, односно, категорије клијената, јесте та да је већина њих религијска уверења наследила од неког члана своје породице. Они су се изјаснили и да религија заузима битно место у њиховим животима. Као главну потврду своје религиозности, највећи део мојих испитаника истиче редовне одласке у цркву, затим слављење крсне славе и верских празника. Овакав начин дефинисања свог односа према оно-страном има тенденцију приближавања одређеном типу верника, кога је Душан Бандић дефинисао као традиционални или ритуалистички верник (Bandić 1997, 63-68).

Као што сам већ поменуо, разговор са испитаницима је био заснован на упитнику који је служио више као подсетник, тако да је знатна већина питања заправо продукт тренутне импровизације утемељене на већ постојећем упитнику. Нека од главних питања постављена особама из категорије клијената односила су се, пре свега, на релацију религија – народно православље. Велики број испитаника је себе дефинисао категоријом верник. Ипак, сви припадници категорије „верника“ су, једном или више пута, посетили гатаре/врачаре, а као најчешћи разлог навођени су лични или проблеми у породици. Готово сви испитаници су наводили да су се, у неком тренутку, они или неко од чланова њихове породице, налазили у тешкој животной ситуацији. Наводе и то да, будући да се већина анкетираних особа изјаснила као верник, у тренутцима животних проблема, помоћ прво траже у цркви, па тек онда код врачара. Што се самих гатара тиче, то су најчешће жене из истог места као и анкетиране особе, ређе из неког места у источној Србији. На питање да ли верују у магију, испитаници су најчешће одговарали да верују у Бога. Одговори на питање шта је магија, кретали су се у дијапазону од тога да је магија последица живљена ван Божијих правила, па све до оних који тврде да је за бављење магијском праксом, наводно, потребно склопити пакт са нечастивим. Такође, приметно је једно опште место код испитаника из категорије клијената са скромнијим образовањем. Наиме, готово код свих је присутан конформизам у вези са одласцима у цркву. Већина испитаника из поменутог категорије, свој одлазак у цркву оправдава позивањем на породичну традицију „тако су радили моји“, или, пак, позивање на поменути конформизам „тако раде сви“, „сви иду у цркву па идем и ја“. Два од три испитаника из категорије високообразованих истичу да, одлазак у цркву представља њихов избор без обзира на традицију и окружење, док се један, високообразовани испитаник, такође, позвао на породичну традицију.

Један део испитаника, углавном они млађи, изјаснио се да су код гатаре отишли из радозналости, док је већина старијих испитаника навела како их је код гатара/врачара одвео конкретан проблем. Већини испитаника не смета мешање црквених симбола и реквизита као и њихова употреба у сврху гатања и врачања. Један део старијих испитаника који су, као разлог свог одласка у цркву, навели позивање на породичну традицију, истиче да коришћење свећа, икона, тамјана и осталих црквених симбола и реквизита представља пре срамоту за саму Цркву него за гатара/врачару која ове елементе и симболе користи. Са друге стране, један део „верника“ који посећује гатаре, истиче како им је, у неколико случајева, дотична особа помогла и да су је чак препоручили рођаку или пријатељу. С тим у вези, као позитивну особину већине гатара/врачара, наводе то што их оне упућују на одлазак у цркву или манастир (у Великоплањанској општини су то најчешће Покајница или Копорин).

Поменуо сам у уводном делу да се, међу анкетираним испитаницима из друге категорије, налазе три особе са високим образовањем. Један од њих је и Иван Б. из села Крушева. Њему, без обзира на образовање (дипломирани инжењер машинства), религија представља веома битан фактор у животу. По његовим речима, потиче из веома религиозне породице, тако да је основна религијска начела усвојио од најранијег детињства. Ипак, упркос редовним одласцима у цркву (по његовим речима, посећује литургију сваке недеље), каже да је пар пута отишао код гатаре. Будући религиозан, истиче како му смета употреба црквених симбола и реквизита код гатара/врачара које је посећивао, као и њихово упорно инсистирање и позивање на православно религијски контекст. По његовом мишљењу, народно православље представља спој неспојивих елемената и, речено његовим речима, мешање елемената једне потврђене и признате религијске традиције са елементима паганских прежитака. На питање, зашто се, упркос таквом ставу, ипак обратио гатари, његов одговор је, као и одговор већине испитаника, гласио да га је натерала невоља.

Брачни пар Дејан и Ружица из Великог Орашја истичу да, у њиховом животу религија игра веома битну улогу. Себе сматрају верницима, имају средњу стручну спрему и припадају средњој класи. Попут горепомнутих верника, не смета им мешање хришћанства и народног паганства. Славе славу и већину празника, иду на недељну литургију и, без обзира на то што себе сматрају верницима, имају искуства и са посећивањем врачаре/гатаре. Као главни аргумент за одлазак код врачаре, поменули су то да пар година нису могли да имају деце, те да су, после бројних одлазака у цркве и манастире широм Србије, отишли код једне врачаре у околини Неготина, те да им је она, наводно, помогла. Наше врачаре се, (мисли се на врачаре/гатаре које живе у Великоплањанској општини) углавном баве отклањањем ситнијих

проблема, док су за проблеме у вези са потомством, болестима и тежим животним ситуацијама, углавном задужене врачаре из источне Србије. За један део испитаника, најчешће оне старије, ауторитет врача-гачара/гачара се уопште не доводи у питање, као ни њихово коришћење поменутих симбола и реквизита. Шта више, за већину мојих испитаника, нарочито оних старијих, ова употреба је чак и пожељна. По речима једне од мојих испитаница, Милице Б. из Крњева, гачаре које користе иконе као помоћно средство у врачачу, су у вези са Богом и гачају уз Божју помоћ. Код млађих испитанка је видљиво опадање вере у ауторитет гачара. Они се најчешће изјашњавају да су се гачари обратили пре свега из радозналости, па тек онда због неког конкретнег проблема.

Већина испитаника, из свих старосних категорија, истиче како их врачаре импресионирају на самом почетку разговора, односно, обреда гачања. На почетку они сазнају податке о себи, својим ближњима и, по тврдњи свих мојих испитаника, гачара им саопштава ствари о којима нису никоме говорили. Пошто се увере у моћи гачаре/врачаре кроз откривање неке скривене тајне, жеље или догађаја из далеке прошлости, гачара прелази на „постављање дијагнозе“, односно, утврђивање проблема. Проблем се, најчешће, своди на лоше здравствено стање изазвано деловањем црне магије. Проблеми се, такође, могу кретати у дијапазону од тривијалних љубавних, преко лакших здравствених, па све до немогућности избора брачног партнера и тешких болести. Једна од мојих најмлађих испитаница Катарина Б. из Великог Орашја (рођена 1988. године), наводи како је, као девојка, у својој породичној кући била жртва црне магије. Наиме, по дану би у кући све било нормално али пошто би пало вече и укућани отишли на спавање погасивши светла, настајала би страшна бука, „као кад плачу деца“. Ова ларма се, по Катарининим речима, настављала из ноћи у ноћ. Породица се прво обратила свештенику који је освештао дом, али то није помогло. Тек онда је на ред дошла врачара која је установила да је кућа, тачније једна соба у кући, под црном магијом. Врачара је члановима породице дала флашу воде којом је требало да прскају дотичну просторију, након чега су мистериозни гласови нестали. У овом, као и у већини примера на које сам наилазио током свог теренског рада, главни узрок проблема била је црна магија. Већи део испитаника се, по помоћ прво обраћао цркви, односно, парохијским свештеницима, па тек онда гачарама/врачарама. У већини случајева, била је потребна поновна интервенција свештеника или долазак гачаре. У сваком случају, и на нивоу решавања свакодневних проблема, од оних најбаналнијих па до суштинских, животних, очљиво је преплитање званичне и народне религије.

Етнографска грађа добијена из интервјуа са свештеним лицима

Због природе саме теме, то јест, употребе симбола и елемената из црквеног контекста у пракси гатања и врачања, а у циљу писања рада који би представио стварно стање ствари на терену, међу анкетираним особама имао сам и неколико парохијских свештеника. Наиме, пишући о теми употребе црквених симбола и реквизита у гатању и врачању у Великоплањанској области, током теренског рада сам наишао на негодовање појединих свештеника и одсуство жеље да о овој теми говоре. Главни аргумент је био позивање на забрану да се о црквеном животу говори јавно. Двојица свештеника су, ипак, пристали да кажу своје мишљење и искуство на ову тему. Као и код две раније категорије, и овај пут су испитаници одговарали на већ припремљена питања која су, у основи, чинила само скицу за разговор.

Свештеник Слободан Марковић, старешина цркве у Великом Орашју је на челу Великоорашке цркве од 1994. године. По његовим речима, у самом селу је одувек било особа које се баве праксом гатања/врачања али у знатно мањој мери него у источној Србији и међу влашким становништвом.¹² По његовим речима, Црква на више места, између осталог и у самом Светом писму (на пример, Пета књига Мојсијева, глава 18, стихови од 9. до 12.) осуђује праксу гатања, врачања, астрологију, спиритуализам и слично. Свештеник Слободан каже да се до сада сусретао са гатарима и врачарама које су чак и цркву покушале да користе као место своје ритуалне праксе. По његовим речима, дешавало се да у цркву долазе особе које нису из сеоске парохије и да остављају разне ствари, најчешће хлебове, које на крају службе узимају назад. Исто тако, по његовим речима, било је и особа које су покушавале да у цркви оставе ствари да преноће, најчешће одевне предмете, али и разне иконе, слике особа којима би справљале магију и слично. Свештеник каже како никада у свој каријери таквим захтевима није излазио у сусрет, јер се косе са правилима Цркве, као и са његовим личним схватањем исправног религијског живота. Представници црквених власти су прописали одређене црквене забране за овај вид активности, како за саме свештенике који на било који начин учествују у оваквим обредима, тако и за особе које се баве гатањем/врачањем. Како нисам успео да дођем до одредби самог законика, које се тичу казни везаних за свештена лица и гатаре, навешћу оно што сам чуо од свештеника Великоорашке цркве, а што ми је касније потврдио и свештеник суседне цркве у селу Крњеву. Што се свештеника тиче, њихова казна се огледа у губитку свештеничког чина и службе, на одређено време или заувек. Када је у питању казна за гатаре/врача-

¹² Овај свештеник је рођен у околини Свилајнца који је, заједно са околним селима, познат по великом броју врачара, гатара и бајалица свих врста.

ре, њима се, по речима свештеника Слободана, забрањује причешћивање и одлазак на недељну литургију, односно, одстрањују се из парохијског живота на одређено време или заувек. Отац Слободан наводи да се, он лично, никада није сусрео са последицама ове забране, односно, да никада у својој свештеничкој каријери није сарађивао са гатарама. Што се његових колега свештеника тиче, Слободан каже да је било примера кажњавања свештеног лица за учествовање у поменутој пракси, али да о именима не сме да се прича. Исто тако, по Слободановим речима, било је и примера кажњавања гатаре/врачаре, али су сада ти примери много ређи, тако да се може рећи да се готово више и не практикују. На питање, због чега народ, који себе назива православним, одлази код гатара иако је њихова пракса забрањена од стране Цркве, свештеник одговара да је тога било одувек. По његовом мишљењу, дужност свештеника је да иде од куће до куће и стара се о духовном животу својих парохијана. То, по његовом мишљењу, из најразличитијих разлога, најчешће није тако. Свештеници имају велики број обавеза, како по самој парохији, тако и, будући да су породични људи, у својој породици. Сусрет са парохијанима је сведен на литургију, разговор након литургије и, евентуално, долазак свештеника на позив неког од парохијана. На питање да ли је активност гатара мања у последње време, Слободан каже да је она одувек присутна у мањој или већој мери јер, по његовим речима, „људима је празноверје блиско“. За себе каже да, без обзира на то што је свештеник, не зна шта његови парохијани раде са стране, односно, да ли одлазе код гатара у неко друго место. За активности гатара, свештеници немају да кажу ништа позитивно, односно, без обзира на релативно велики број људи који одлази код врачака, свештеници (бар они који су учествовали у мом истраживању) у њиховој пракси не виде ништа позитивно.

По мишљењу Жељка Симоновића, свештеника цркве у Крњеви код Велике Планае, ниједан аспект у активностима гатара/врачара се не може сматрати позитивним ни друштвено корисним. По његовим речима, у последњих неколико година, на територији општине Велика Планае, а нарочито на територији Крњева, активности врачака су сведене на минимум, односно, готово да не постоје. Речима свештеника Жељка, „народ се све више окреће Богу“, нарочито у тешким временима као што су ова. Одласци код врачака, гатара, астролога и сличних „пророка“, по његовим речима, карактеристични су за мирнодопске услове и времена без већих друштвених трзавица. Народ притиснут немаштином и егзистенцијалним проблемима, радије одлази у цркву него код гатара. Жељко наводи и примере из црквене архиве, где стоји податак да је највећи број црквенх бракова, у последњих пола века, склопан управо у временима највећих друштвених искушења. С тим у вези је и његов став да је број гатара/врачара, последњих година експанзије косовске и економске кризе, сведен на минимум и да

се људи масовно окрећу Цркви. На територији Крњева, по речима свештенка Желка, не постоји ни једна врачара, односно, постојало је неколико до његовог доласка. Он је, на почетку свог свештеничког позива, служио у једној сеоској цркви у околини Пожаревца. Његова бивша парохија обухватала је неколико села, међу којима и једно насељено претежно влашким становништвом. По његовим речима, утицај народног паганства на званичну религију је у влашким селима немерљив и знатно више заступљен него у српским.

Анализа материјала

Да бисмо у потпуности разумели синкретизам хришћанства и народног паганства, потребно је посматрати га у ширем контексту убеђења, како самих гатара/врачара, тако и особа које чине њихову клијентелу. У процесу писања овог рада, било је потребно ограничити се на један одређени број испитаника, тако да ће резултат рада чинити најочигледнији примери употребе црквених симбола и реквизита у гатању/врачању и представљање концепта светог у народној религији на основу комбиновања црквене и народне праксе.

У циљу што лакшег и прегледнијег представљања слике о употреби поменутих симбола и реквизита, анкетирана лица сам поделио у три категорије:

- а) Особе које се баве гатањем/врачањем
- б) Особе које чине клијентелу гатара/врачара
- ц) Свештена лица

Употреба црквених симбола и реквизита се креће у дијапазону од употребе икона, свећа (врачаре које сам анкетирао најчешће се служе великом, такозваном „славском свећом“), кандила са тамјаном, као и великог броја молитви и позивања на неког одређеног свеца, па и самог Бога. Све врачаре/гатаре се баве широким спектром активности, а најчешће: прорицањем будућности, утврђивањем узрока породичне или личне невоље (најчешће црна магија) и отклањањем исте. Начини којима гатаре/врачаре долазе до информација о својим клијентима, најчешће су: гледање у кафени талог, гледање у тарот и карте за игру, а све то уз употребу поменутих црквених симбола и реквизита. Поред црквених, приметни су и други утицаји на праксу гатара. Код врачаре Драгице приметио сам утицај такозваних „покрета афирмације“, односно, моћи позитивних мисли који је она потпуно инкорпорирала у своју праксу гатања, тако да синкретизам хришћанства и народног паганства добија на утицајима са стране и наставља да мења свој првобитни облик.

Што се испитаника тиче, сви су имали неку врсту искуства са гатарама/врачарама. Искуства су се кретала у дијапазону од решавања

ситних љубавних проблема (карактеристично за млађе испитанике), па до решавања здравствених или неких других проблема везаних за неког од чланова домаћинства. Готово сви моји испитаници су се декларисали као верници и, као потврду тога, навели да иду у цркву, да се причешћују и да славе славу као и веће верске празнике. Као и анкетране гатаре, и већина испитаника из категорије клијената каже да је упозната са црквеним забранама које се тичу рада гатара/рачара. Део њих одлазак код гатара сматра видом религијског компромиса, односно, своју религиозност употпуњују одласцима код гатара, не сматрајући то неком већом погрешком. Шта више, особе које себе сматрају верницима, својим одласцима код гатаре/врачаре, стварају један константан „духовни однос“ са њима. Ипак, неколико анкетираних особа се изјаснило како је њихова посета гатарима сведена на један до два одласка, из радозналости или неког конкретног проблема, тако да их више не посећују.

Код већине испитаника уочљиво је веровање у моћи врачара, нарочито у способност да им открију неки податак из прошлости познат само њима. Веома битан фактор у убеђивању клијената у своју моћ, врачаре постижу стварањем адекватне атмосфере и служењем одређеном иконографијом. Такође, битан фактор веровања у ауторитет неке гатаре, постиже се и ширењем приче познаника и пријатеља, који су макар и једном посетили исту и били импресионирани резултатима. Интересантно је и то да већини испитаника није толико битно средство помоћу кога врачара прориче судбину и неутралише негативно дејство магије, колико сам њен ауторитет, као и ослањање на црквене симболе и реквизите. Већина испитаника види употребу црквених симбола и реквизита као позитивну ствар, као и упућивање клијената од стране гатара на манастире и цркве ради успешнијег отклањања магијског дејства. Као могући разлог обраћања гатарима пре него одласка у цркву, неки испитаници, међу њима и једна врачара и један свештеник, наводе недостатак комуникације између свештенства и пастве. Много парохијана данас највећи део свог времена проводи на послу, који је, веома често, ван места боравка, због чега је времена за цркву све мање. Некада се, у сеоским заједницама, радним даном обрађивала земља, а недељом се ишло у цркву. Свештеници су чешће посећивали своје парохијане и знали за њихове проблеме које су настојали да, најчешће саветима и одговарајућим молитвама, реше. Данас је ситуација у великој мери другачија. Парохијани, као и свештеници, имају више обавеза, тако да не чуди лагано удаљавање од Цркве и све присутнија секуларизација која је видљива и у сеоским заједницама.

Готово сви моји испитаници верују у магију и њено негативно дејство (изузев једног високообразованог, као и неколицине оних који су се гатарима обратили из радозналости или у раној младости). Поје-

дини испитаници, магију сматрају озбиљном претњом, а један број старијих испитаника је изјавио да се још увек плаши магије. Код већине испитаника је, по њиховим речима, по посећивању гатаре/врачаре, од стране исте установљено дејство магије као узрок проблема. Магија је, у већини случајева, успешно отклоњена и сами испитаници су изјавили како им је, након интервенције врачаре, кренуло на боље.

Што се тиче треће категорије испитаника, односно свештеника, њихов став о употреби црквених симбола и реквизита у гатању/врачању је, сходно догматском учењу Српске православне цркве, негативан. Двојица анкетираних свештеника су одговарала на питања, углавном, кроз призму стања у сопственој парохији, ослањајући се повремено на понеки цитат из Светог писма. По њиховим речима, стање у Великоплањанској општини је, мање-више, слично стању у већини црквених општина у Србији, изузев источне Србије, у којој је присуство врачара/гатара, као и њихова употреба црквених симбола и елемената, вероватно највеће у земљи. Један од свештеника је поменуо како се у његовој парохији, готово нико не бави праксом гатања/врачања, одн. како су његови парохијани, углавном верници. Други свештеник, отац Слободан, је изјавио да неко од његових парохијана, можда, одлази код гатара у неко друго место, али да он нема тачне податке о томе. Свештеници, углавном, истичу да су свесни чињенице да религија, под утицајем народног паганства, поприма одређену специфичну форму. Ова форма је, по речима свештеника Слободана, најочљивија код православних обреда који се изводе на сахранама, када већина присутних, нарочито жена, има неки свој коментар и приговор на форму свештеничког обреда.

Мотиви клијената су јасни. Остаје да се разјасне мотиви гатара/врачара. Као што је већ поменуто, изјава једне од врачара указује на то да је она праксом гатања/врачања почела да се бави на позив „више силе“. Остале две гатаре су, свака из својих личних разлога, ушле у овај посао подстакнуте одређеним упливом оностраног, по њиховој сопственој тврдњи, у виду дара и осећаја да треба да помажу другима. На уочљивом, односно, манифестном нивоу, могуће је утврдити следећи низ: врачара се бави неком одређеном активношћу, у традиционалним сеоским заједницама најчешће пољопривредом, затим долази у контакт, најчешће у сну, са неком вишом силом, да би, на крају, постала врачара. На латентном нивоу, можемо уочити једну промену која настаје са променом активности врачаре/гатаре. Ова промена насликовитије може бити представљена кроз став о вертикалној друштвеној покретљивости (Синани 2007, 27-49), односно, друштвени (као и финансијски) статус врачаре се мења на боље од почетка бављења праксом гатања/врачања. У прилог овоме, говори и, у овом раду помињани, пример врачаре Станике из Великог Орашја. Наиме, она је праксом гатања почела да се бави 1994. године, у својој

57. години живота. Познато је да је прва половина 1990-их година остала упамћена по изузетној немаштини. Томе у прилог говори и чињеница да је баш у то време почео да „цвета“ еснаф гатара, врачара, видовњака и „пророка разних опредељења“. Способности да се предвиди судбина, утврди и отклони негативно магијско дејство имају позитиван утицај, како на саму особу која се праксом гатања/врачања бави, тако и на особу која спада у категорију клијената. Показало се да коришћење натприродних способности може бити добар начин за стицање бољег друштвеног положаја. „Корист која се на овај начин постиже може да буде непосредна – ако се имају у виду њени економски аспекти, и посредна – која се тиче придобијања специфичног угледа и квалитативног помака у друштвеном статусу.“ (Синани 2007, 147-148) Наведени пример сеоске врачаре је један од примера за формулисање теорије бенефита (Синани 2007, 148), односно, коришћење личних професионалних способности за изградњу каријере и бољих животних услова.

Готово све, ако не и све гатаре/врачаре са којима сам разговарао током свог теренског рада, истакле су како је новац који добијају за своје услуге више него симболичан (гатара Драгица је истакла да своје услуге не наплаћује). Ово је вероватно тачно, имајући у виду да свака од наведених гатара живи у домаћинствима која би се могла описати као скромна. Гледајући на активности гатара/врачара кроз призму њихове друштвене функције, можемо закључити да је она двоструко корисна. Као прво, сама гатара стиче одређену материјалну корист и њен друштвени статус се поправља. Као друго, она пружа одређену врсту услуге заједници у којој живи. Упркос томе што је дејство услуга које врачаре пружају недоказиво, њихова функција у животу заједнице није занемарљива. Шта више, улога врачаре у заједници представља одређену врсту друштвеног „вентила“ за један део припадника те заједнице. Наиме, особе које одлазе код гатара/врачара, врло често, без обзира да ли верују или не, одлазе да чују лепу и утешну реч. Најчешће, врачаре узроке животних проблема својих клијената дефинишу као магијско дејство које, одређеним обредима, наводно бива отклоњено. Без обзира на то што дејство обреда који гатаре/врачаре врше није доказиво, вера коју клијент има у делотворност тог обреда је та која чини његову суштину. На овај начин, врачара има двоструко корисну улогу у заједници. Као прво, обавља делатност која члановима заједнице пружа задовољење одређених потреба. Без обзира на природу тих потреба, то јест, биле оне егзистенцијалне, односно, у вези са неким стварним проблемом, или пак лудичке, оне су ипак животне, те, самим тим, њихово постојање изазива одређен степен незадовољства и друштвене непродуктивности. Као друго, на овај начин, врачара стиче одређену добит и друштвени углед, тако да, својом делатношћу помаже како другима, тако и себи.

Са аспекта симболичког одређења антропологије, а кроз призму коришћења црквених симбола и реквизита у гатању и врачању, активности гатара/врачара можемо схватити у контексту симбола којима комуницирају. Да би се што боље уклопиле и приближиле својим клијентима, све интервјуисане врачаре користе црквене симболе као додатна средства у својој пракси врачања. Ово коришћење симбола, како су показали резултати анкете, има велики утицај код испитанка из категорије клијената на њихов избор гатаре. Наиме, велики број испитаника је навео како се, у тренутцима личних и породичних проблема, одлучују на одлазак код гатара које се служе црквеним симболима и користе црквену иконографију. Употребом симбола из црквеног контекста, код клијената се ствара одређена врста поверења, утемељена на црквеном ауторитету. Имајући ово у виду, може се извести закључак да, у пракси коришћења црквених симбола и реквизита у гатању и врачању, веома важну улогу игра форма, односно, начин на који се врачаре обраћају својим клијентима, као и иконографија коју том приликом користе. Овакав наступ код клијената изазива осећај сигурности, у великој мери несвесно изазван осећајем сигурност и поверења у црквени ауторитет. Питања се намећу, готово, сама од себе. Као прво, зашто врачаре, као допунске елементе у својој пракси, користе баш црквене симболе и реквизите и то из контекста православне, а не неке друге вере. Одговор на ово питање можемо поделити у неколико делова:

1) Врачаре су и саме припаднице православне цркве и као такве у својој пракси користе елементе позајмљене из оног религијског контекста који им је догматски и идеолошки најближи.

2) Користећи се црквеним симболима и реквизитима, врачара позајмљује ауторитет од Цркве па, у овом случају, можемо говорити о једној врсти ослањања врачара/гатара на институцију инвестирања моћи (Nedeljković 2010, 40-50). Наравно, овде никако није реч о намерном инвестирању моћи од стране Цркве.

3) На овај начин врачаре/гатаре чине једну врсту „допуне“ црквене доктрине и попуњавају празнине настале услед недовољно развијене црквене инфраструктуре.

Своје ослањање на елементе преузете из религијског контекста, анкетирани гатаре су оправдавале одговорима који су се кретали у дијапазону од позивања на виши ентитет, па до свесног одабира црквених симбола и реквизита зарад боље комуникације са клијентима. Како је већ поменуто, коришћењем црквених симбола и реквизита од стране гатаре/врачаре, уочљиво је и извесно ослањање на институцију „инвестиране моћи“. Наравно, овде није реч о планском инвестирању моћи од стране Цркве, већ о коришћењу поменутих симбола и реквизита од стране гатара/врачара, зарад стицања моћи и, мање или више, свесног ослањања на ауторитет Цркве. „Порекло моћи тако лежи у

културно дефинисаним позицијама ауторитета на којима заједница почива, а који служе за решавање конфликта и за одлучивање о томе како деловати мудро и ефикасно (Nedeljković 2010, 41). Културно дефинисани ауторитет у овом случају је Црква са својом догмом, симболима и реквизитима, док се гатаре/врачаре у својој пракси ослањају на њу зарад остваривања боље комуникације са клијентима. Гатара Станика своју праксу гатања спроводи гледањем у кафени талог и карте, али је употпуњује и коришћењем икона и свећа, као и различитим молитвама. По њеним речима, на овај начин она „боље види“, односно, ослања се на црквене симболе и реквизите, искључиво, из практичних разлога. Све наведене ставке указују на то да је улога врачара/гатара у друштву итекако сложена и слојевита, те да је изузетно тешко сагледати је у потпуности и описати све њене функције.

Завршна разматрања

У изради овог рада ослонио сам се на две врсте извора, односно, адекватну стручну литературу и теренски рад спроведен на територији Великоплањанске општине. Теренски рад је подељен у три категорије којима су обухваћена лица која се баве праксом гатања/врачања, њихови клијенти, као и свештеници Српске православне цркве у поменутој општини. Кроз приказ неких аспеката живота и рада гатара, али и њихових клијената, покушао сам да прикажем што вернију слику употребе црквених симбола и реквизита у гатању и врачању у Великоплањанској општини. Резултати до којих сам дошао, како у процесу прикупљања материјала на терену, тако и у самом процесу израде рада, у великој мери су у складу са ставом који сам имао пре његове израде. За знатну већину испитанка се може рећи да, без обзира на формално припадање хришћанству, суштину њихове религиозности чини народна религија, односно, спој хришћанства и народног паганства. За већину испитаника, религиозност је више формалног карактера и акценат је стављен више на приказивање спољашњости, него на унутрашњи доживљај. Одређени број испитанка велику пажњу посвећује томе да их други доживе као вернике, без обзира на стварни степен интегрисаности религије у њихов живот.

Део испитанка се позитивно изразио по питању употребе црквених симбола и реквизита у гатању и врачању, истичући да их је баш та употреба од стране гатара привукла да од њих затраже помоћ. Такође, приметна је и разлика у врсти проблема због којих су се клијенти одређених старосних категорија обраћали врачарима за помоћ. Млађи клијенти су се, најчешће, обраћали врачарима због љубавних проблема, док су старији клијенти код врачара одлазили по савете и помоћ, углавном у вези са породицом. Готово сви испитаници су истакли да је узрок њихових проблема била магија, која је адекватним

дејством, односно, обредом гатаре/врачаре, отклоњена. Сви испитаници из категорије клијената су изјавили да су задовољни услугама гатара које су посећивали и да би их препоручили свом рођаку или пријатељу.

Што се тиче самих гатара/врачара, закључак је да се ради о особама које се овом праксом баве више година. Приметан је висок степен употребе поменутих симбола и реквизита, које гатаре вешто инкорпорирају у своју праксу. Управо је употреба црквених симбола и реквизита једна од, како пракса показује, позитивних ставки, због које се клијенти одлучују да посете одређену гатару/врачару. Такође, врачаре упућују своје клијенте у манастире, најчешће оближње Покајницу и Копорин, као и у бројне сеоске цркве. Приметно је и настојање самих врачара да се ослободе негативних „етикета“ које их, судећи по традицији, прате одувек. Видљив је и синкретизам, не само православља и народног паганства, већ и неких религијско-филозофских покрета и стварање једног специфичног облика религиозности.

Што се свештеника тиче, они истичу да су упознати са употребом поменутих симбола и реквизита и да се са њом не слажу ни лично, а ни као локални представници црквене догме. Ипак, и сами свештеници истичу да је број људи који иду код врачара/гатара, као уосталом и број самих врачара, из године у годину све мањи.

Закључак се намеће сам од себе, без обзира на негативан став који Црква има према употреби црквених симбола и реквизита у гатању и врачању, њихова употреба је наишла на прихватање од стране народа, упркос негативном одређењу из прошлости. Будући да је народ, односно, човек, а не црквена догма, тај који Цркву чини и због кога она постоји, позитивни став о употреби црквених симбола и реквизита ће, како ствари стоје, у будућности бити све либералнији, упркос негативном одређењу из прошлости. Ипак је, речима пресократовца Протагоре, човек мерило свих ствари.

Литература:

Бандић, Душан. 1991. *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.

Bandić, Dušan. 1997. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Vujaklija, Milan. 1980. *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

Gerc, Kliford. 1998. *Tumačenje kultura (1)*. Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa.

Grupa autora. 2004. *Enciklopedija živih religija*. Beograd: Nolit.

Зечевић, Слободан. 1980. *Митска бића Српских предања*. Београд: ИРО „Вук Караџић“ – Етнографски музеј у Београду.

Јовановић, Бојан. 2006. *Дух паганског наслеђа*. Београд: Народна књига.

Казимировић, Радован. 1940. *Тајанствене појаве у нашем народу (Креманско пророчанство)*. Београд.

Lič, Edmund. 1982. *Klod Levi-Stros*. Београд: Prosveta, Biblioteka XX vek.

Lič, Edmund. 1983. *Kultura i komunikacija*. Београд: Prosveta, Biblioteka XX vek.

Миленковић, Милош. 2003. *Проблем етнографски стварног – Полемика о Самоу у кризи етнографског реализма*. Београд: Српски генеалошки центар.

Milenković, Miloš. 2007. *Istorija postmoderne antropologije, Teorija etnografije*. Београд: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Mos, Marsel. 1982. *Sociologija i antropologija I*. Београд: Prosveta, Biblioteka XX vek.

Nedeljković, Saša. 2010. *Antropologija nasilja*. Kruševac: Baštinik.

Радуловић, Лидија. 2002. „Црквени ритуали животног циклуса: крштење и венчање“. У: *Обичаји животног циклуса у градској средини*, ур. Зорица Дивац, Београд: Посебна издања ЕИ САНУ, књига 48.

Radulović, Lidija. 2007. *Okultizam ovde i sada. Magija, religija i potodni kultovi u Beogradu*. Београд: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Redklif-Braun, Alfred R. 1982. *Struktura i funkcija u primitivnom društvu: ogledi i predavanja*. Београд: Prosveta, Biblioteka XX vek.

Синани, Данијел. 2005. *Привиђења и сабласти у Србији*. Књажевац: Завичајни музеј.

Синани, Данијел. 2007. *Опседнутост и егзорцизам у Србији*. Београд: Српски генеалошки центар – Одељење за етнологију и антропологију.

Синани, Данијел. 2009. Можда си ти она права? Нове религије и Алтернативни религијски концепти. *Етноантрополошки проблеми* 4(1): 163-182.

Frejzer, Džeјms Džordž. 2003. *Zlatna grana. Proučavanje magije i religije*. Београд: IP „Ivanišević“.

Hamilton, Malkolm. 2003. *Sociologija religije. Teorijski i uporedni pristup*. Београд: CLIО.

Чајкановић, Веселин. 1985. *О магију и религију*. Београд: Просвета.

Џејмс, Е. О. 1990. *Упоредна религија, увод у историјско проучавање религије*, Нови Сад: Матица Српска.

Извори:

http://en.wikipedia.org/wiki/Law_of_attraction

<http://velikaplana.opstinesrbije.com/index.php?menu=2&submenu=212>

<http://www.vokabular.org/?search=kartomantija&lang=sr-lat>

Пета књига Мојсијева 18:9-12, *Свето писмо Старога и Новога завета*, Издање Британског и иностраног Библијског друштва, Београд, 1956.

Mladen Milosavljević

The use of church symbols and props in fortune-telling and divination in the municipality of Velika Plana

This paper deals with the phenomenon of the utilization of elements from the context of church-religious practices and their readaptation that is, using these elements in fortune-telling and divination. The paper is based on the material obtained in the field research that was conducted in the summer of 2011, in the villages of the municipality of Velika Plana, as well as in Velika Plana itself. As the basis of the interpretation of the ethnographic material we shall apply the adequate theoretical and methodological framework, primarily functionalist and symbolic interpretations, as well as some theoretical postulates about the syncretism of Christianity and folk paganism given by Professor Dušan Bandić. The aim of the research is to present a specific concept of the sacred in folk religion by combining religious and folk practices.

Key words: national Orthodoxy, fortune-telling, church symbols, , Christianity, syncretism